

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI ONA TILI DARSLIKLARIDA
“ORFOEPIYA VA IMLO ME'YORLARINI” O'QITISHDA QO'LANILADIGAN
SAMARALI METODLAR.

O'rinboyeva Nafisa G'oziboy qizi

O'rinboyeva Dilduza Ilhom qizi

SamDU Kattaqo'rg'on filiali Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10250352>

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili darsliklarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar asosida qo'llaniladigan metodlar va o'quvchilarga mavzuni qulay va oson tushunishlari uchun qo'llaniladigan uslublar va tavsiyalar keltirilgan. Jumladan ushbu metodlar, usullar va tavsiyalar bakalavr bosqichida o'qiyotgan talabalarning mustaqil ta'limlar va o'quv amaliyot jarayonlarida shakllangan tajribalariga asoslanib “Orfoepiya va imlo qoidalari me'yorlari” mavzusida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Darslik, orfoepiya, imlo, metod, texnologiya, til, me'yor, ta'lim, kompetensiya, tafakkur, amaliyot, sheva.

EFFECTIVE METHODS USED IN TEACHING "STANDARDS OF
ORTHOGRAPHY AND SPELLING" IN MOTHER TONGUE TEXTBOOKS OF
GENERAL SECONDARY EDUCATION.

Abstract. This article presents the methods used in teaching mother tongue textbooks in general secondary schools based on modern technologies, and the methods and recommendations used for students to understand the subject comfortably and easily. In particular, these methods, methods and recommendations are based on the experiences of students studying at the bachelor's level, formed during independent studies and educational practice processes. It is explained in the topic "Standards of orthography and spelling rules".

Key words: Textbook, orthography, spelling, method, technology, language, standard, education, competence, thinking, practice, dialect.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ
«ОРФОГРАФИИ И ОРФОГРАФИИ» В УЧЕБНИКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА ОБЩЕГО
СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.

Аннотация. В данной статье представлены методы, используемые при обучении по учебникам родного языка в общеобразовательных школах на основе современных технологий, а также методы и рекомендации, используемые для комфортного и легкого понимания учащимися предмета. В частности, данные методы, методы и рекомендации основаны на опыте студентов, обучающихся на уровне бакалавриата, сформированном в процессе самостоятельного обучения и учебной практики. Это объяснено в теме «Стандарты орфографии и правила правописания».

Ключевые слова: Учебник, орфография, правописание, метод, технология, язык, стандарт, образование, компетентность, мышление, практика, диалект.

Yangi zamonaviy texnologiyalarga asoslanib tuzilgan, ta'limning jahon andozlariga mos keladigan dastur va darsliklar yaratish – davr talabi. Aynan shu nuqtai-nazradan olganda,

hozirgi o'zbek adabiy tili qurilishining ilmiy talqinlari ham, lug'aviy grammatik munosabatlar sistema ham yanglandi va rivojlantirildi. Shu sababli pedagogika institutlari hamda universitetlarini bitirib chiqayotgan yoshlar maxsus tayyorgarliksiz ona tili mashg'ulotlarini talab darajasida o'tkazishga qiynaladilar. Ushbu qiyinchiliklarni oldini olish maqsadida Oliy ta'limda bo'lajak pedagoglar uchun maktab darsliklarini o'qitishga asoslangan bir qancha fanlar qo'shildi va o'quv amaliyotlari, mustaqil ta'lim darsliklari, uzliksiz amaliyot ta'lim mashg'ulotlari tashkil qilindi. Ushbu o'zgarishlarga asoslanib, quyida tajribalar asosida yig'ilgan ma'lumotlarni bir mavzu doirasida qisman tahlil jarayonida ochib bersak.

O'zbek adabiy tilining asosiy orfoepik qoidalari unli va undosh fonemalarning talaffuzi, morfologik birliklarning aytilishi, so'z birikmalarining talaffuz qilinishi kabilarni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra umumiy orfoepik me'yorlar belgilanadi. Orfoepik me'yorlar, odatda transkripsion belgilar vositasi bilan ifodalanadi. Biroq so'zning yoki so'z shakllarining jonli talaffuzi hamma vaqt ham ularning yozuvdagi ifodasiga teng bo'lavermaydi. Jumladan, yozuvda bor ba'zi tovushlar talaffuzda sezilmaydi: biroq, bilan, tuhmachchi, adabiyochchi kabi; yozuvda berilgan tovushlar talaffuzda tushib qoladi: badbax, ayol-man, abstrak, Samarqan kabi; yozuvda ifodalangan tovush talaffuzda bosh-qasi bilan almashtiriladi: obod-obot, kitob-kitop, peshvoz-peshvos kabi. Talaffuzdagi ana shu murakkab to-monlarni hisobga olgan holda yago-na orfoepik qoidalar yaratish lozim bo'ladi.

Imlo (arabcha) — to'g'ri yozish), orfografiya — so'z va gaplarning so'z qismlarining grafika vositalari yordamida to'g'ri yozilishi; muayyan tildagi to'g'ri yozish qoidalari majmui. Bu qoidalar so'zlarning tovush tarkibi hamda so'z va uning morfologik tarkibining yozilishi, so'zlarni qo'shib yoki alohida yozish, bosh harflarni to'g'ri qo'llash, bo'g'in ko'chirish va boshqa bevosita yozuv bilan bog'liq bo'ladi. Shu bois Imlo qoidalari vaziyatga ko'ra o'zgarib ham turadi. Krill yozuvidagi o'zbek adabiy tilining Imlo qoidalari 1940-yildan shakllana boshlagan bo'lsa, 1956-yilda O'zbek adabiy tilida fonetik, morfologik, tarixiy-etimologik Imlo qoidalari amal qiladi. Fonetik yozuv Imlo qoidalariga muvofiq ayrim so'zlarning o'zak va qo'shimchalaridagi o'zgarishlar hisobga olinib, talaffuzga muvofiq yoziladi (ko'k+ga=ko'kka, bog'+ga=boqqa, buloq + ga=buloqqa va boshqalar).

Imlo va talaffuz me'yorlari. Hozirgi o'zbek tilida 31 ta tovush - fonema mavjud bolib, ularni ifodalashga xizmat qiladigan rus grafikasiga asoslangan belgilar soni 35 ta. Ana shu tovushlar tizimi va ularning harfiy ifodasiga ega bo'lgan o'zbek tili bugungi kunga qadar 1956-yil 4-aprelda tasdiqlangan va kuchga kiritilgan «O'zbek orfografiyasining asosiy qoidalari»ga binoan ish korib kelmoqda. Binobarin, o'zbek tilining imloviy me'yorlari hozirgacha ana shu qoidalariga muvofiq amal qilmoqda va bu jarayon O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining «O'zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi qonunining yangi tahririni amalga kiritish tartibi to'g'risida» 1995 yil 21 dekabrda qaroriga asosan 2005-yilgacha davom etdi.

Undan keyin esa O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentyabrda qabul qilingan «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini hayotga joriy qilish to'g'risida»gi hamda 1995-yil 6-maydagi «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonunlariga asosan ish ko'rilmogda.

Respublikamizda ta'limning barcha tizimlarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi «O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida» qabul qilgan qarori asosida faoliyat yuritilmoqda.

An'anaviy imlo me'yorlarini saqlab qolgan holda, lotin grafikasi asosidagi yangi o'zbek alifbosi bilan ish koradigan imlo ham o'z me'yoriy qoidalariga ega va bu me'yorlar yuqorida tilga olingan hujjatda o'z ifodasini topgan. Undagi qoidalariga amal qilish tilimizdan foydalanuvchilar uchun bundan keyin majburiy sanaladi va shu tarzda bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan tadbirlar natijasida o'zbek tilining orfografik me'yori yolg'a qo'yiladi.

A.Mamatov quyidagi mulohazalarni bayon qiladi: «Yoshlarning adabiy til normalariga amal qilgan holda sozlashishi, nafaqat ularning o'qimishlilikidan darak beradi, balki ayni vaqtda aqlli va madaniyatlilikini ham ko'rsatadi. Shuning uchun yoshlar hamma vaqt nutq madaniyati va nutq odobiga qat'iy rioya qilgan holda so'zlashga harakat qilishlari lozim. Talaffuz etilgan har bir tovush, so'z, ibora, aniq va ravon jaranglashi kerak. Yoshlarning notiq bo'lishi shart emasdir (balki), lekin faqat fikrini, tushunchalarini to'g'ri, aniq iboralar bilan ifoda qilishlari zarur, chunki ona tilimizning sofligini saqlash har bir yosh avlodning sharaflil burchidir.

Ona tilimizga davlat tili maqomining berilishi uning hayotilik, yashash shart-sharoitlarini belgilab berdi. Rivojlanishi va istiqboli qonun yo'li bilan kafolatlandi.

Ma'lum bo'ladiki, og'zaki nutqning to'laligicha adabiy holatga keltirilishini ta'minlash talaffuz jarayonini me'yorlashtirish bilan bog'liq. Og'zaki nutq ishlatiladigan qaysi soha va yonalish bo'lmasin, turli uslublardagi vazifasini belgilash bo'lmasin, barcha o'rinlarda ham til birliklarini bir me'yorga keltirib qo'llash masalasi birinchi o'rinda turadi.

Orfoepik me'yorlarga rioya qilmaslik nutqimiz madaniyatida jiddiy nuqsonlardan biri bo'lib qolmoqda. Tilshunoslarimiz zahmatlari tufayli o'zbek tilidagi birliklarining deyarlik barchasidagi me'yoriy ko'rinishlar ommaga turli qo'llanmalar, lug'atlar shaklida tavsiya etildi. Yangi imlo qoidalariga o'tishimiz munosabati bilan bunday ishlar davom ettirilmoqda. Nafaqat filolog olimlar, balki maorifimiz jonkuyarlari, o'z ona tiliga chuqur hurmat bilan qaraydigan barcha ziyoli-larimiz bu me'yorlarning buzilishiga e'tiroz, tuzatish va tavsiyalar tarzida chiqishlar qilib turishibdi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, talaffuz me'yorlarini buzish, til madaniyatiga e'tiborsizlik hamon davom etmoqda. Bu kamchiliklar hatto radio, ayniqsa, televideniye eshittirishlarida ham seziladi.

Xalqimiz shevachilikdan batamom qutula olgan emas. Garchi ko'pchiligimiz adabiy til me'yori talablari asosida savodli yozsak-da, talaffuzda e'tiborsizlik, loqaydlik, mas'uliyatsizlik davom etmoqda.

Hozirgi o'zbek adabiy tilidagi til sathlari orasida leksik birliklar alohida o'rin tutadi va ularning o'ziga xos me'yoriy xususiyatlari mavjud.

Jumladan, Umumiy o'rta ta'lim maktablari 5-sinf ona tili darsligida 32 dars Orfoepiya va Imlo me'yorlariga ajratilgan. Ushbu darslarda unli va undosh harflarning talaffuzi va imlosi, qo'sh va qator undoshlar talaffuzi va imlosi, asos va qo'shimchalar talaffuzi va imlosi, qo'shib yozish, ajratib yozish, bosh harflar imlosi, chiziqcha bilan yozish, ko'chirish qoidalari to'g'risida ma'lumotlar, matnlar, mashq va topshiriqlar keltirilgan. Shu o'rinda 1 soatlik, ya'ni

45 daqiqalik darsni qiziqarli va zamonaviy metodlar asosida tashkil qilishni “A va O unlilarining talaffuzi va imlosi” mavzusi doirasida ko’rib chiqamiz.

Topshiriq. Quyidagi so’zlardan foydalanib, “Vatanni himoya qilish eng oliy burch” mavzusida og’zaki matn tuzing.

Qo’llash uchun so’zlar: sadoqat, zamon, bilan, tezkor, qalban, his (hissiyot), ziyo, fidoyi, xizmat qilmoq, darkor, farzand, kamarbasta.

METOD: “Tezkor miya”

Ushbu metod zamonaviy texnologiyalarga (televizor, kompyuter, proektor) asoslangan holatda amalga oshiriladi. Ya’ni ekranda o’qituvchi tomonidan yuqoridagi so’zlar aks etgan ovozsiz video qo’yib beriladi. O’quvchilar tezlik bilan og’zaki ravishda videodagi voqealar asosida “Vatanni himoya qilish eng oliy burch” mavzusida so’zlarni qatnashtirib matn tuzib borishadi.

Bunda o’quvchini shakllantirishga qaratilgan to’rt kompetensiyalardan, nutq kompetensiyasini shakllantirish va o’quvchilarni tezkor fikrlash va tafakkur qilish qobiliyati oshiriladi.

131-mashq. Talaffuzi yozilishidan farq qiladigan a va o unlilari ishtirok etgan so’zlardan 10 ta topib daftaringizga ko’chiring.

METOD: “Shevamdagi so’zlarning adabiy tildagi muqobilini bilaman”

Navbatdagi metodda o’qituvchi tomonidan shevaga oid a va o unlilari qatnashgan 30 ta so’z plakatga yozib kelinadi va doskaga ilinadi. Bundan o’quvchilar 5 daqiqa davomida shevadagi so’zlarni adabiy tildagi muqobilini to’g’ri qilib daftarlariga yozishi kerak bo’ladi.

Namuna: Aqa – u yoqqa

Shag’da – shu yerda

Tonimoq – tanimoq

Tuy – to’y

Unam – onam

Ushbu metod orqali o’quvchilarning o’z shevalaridan tashqari adabiy tildagi so’zlarni va ularning to’g’ri yozilish usullarini o’rganadi. Bu orqali esa o’quvchilar to’g’ri yozish kompetensiyasini o’rganadi.

132-mashq ham aynan yuqoridagi metodga asoslangan holatda bajariladi. Mashq mazmunidan kelib chiqqan holatda.

133-mashq. Uyga vazifa. “Vatan ostonadan boshlanadi” mavzusida 10-12 ta gapdan iborat matn yozing. Matningizdagi “a” va “o” harflari qo’llangan so’zlarning tagiga chizing.

Uyga vazifa tariqasida qo’shimcha o’quvchilarga “Oilamning fikri men uchun muhim” metodi asosida topshiriq beriladi. Bunda tinglab tushunish kompetensiyasi asosiy ahamiyat kasb etadi. O’quvchilar uyga vazifa uchun berilgan mavzuda nafaqat o’z fikrlari asosida matn yozib keladi, balki oila a’zolarining ushbu mavzudagi fikrlarini ham tinglab, xulosasini maxsus konvertchaga yozib keladi. Bu orqali o’quvchilarning darslarga ko’proq vaqt ajratishi va oila davrasidagi muhokama asosida vazifalarni bajarishi va o’qishga bo’lgan qiziqishini yanada o’sishiga erishish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, 5-sinf o'quvchilari yosh jihatdan kattalar yordamida dars tayyorlashga ko'proq muhtoj va ularda ilmiy ma'lumotlarni esda saqlab qolish qiyinchilik tug'diradi. Aynan yuqorida keltirilgan metodlar bilan birgalikda esa bu muammolarni qulay usulda yechish mumkin. Bundan tashqari ota-onalarning farzandlari bilan birgalikda vazifalarni bajarishi ham o'quvchidagi ijobiy natijalarga sabab bo'ladi.

REFERENCES

1. A.G'afurov "Ona tilini o'qitish prinsiplari va metodlari" T.O'qituvchi. 1992
2. B.Mengliyev, O'.Xolyorov "O'zbek tilida universal qo'llanma". T- 2013
3. Sh.Rahmatullayev, A.Xojiyev" O'zbek tilining imlo lug'ati" 1995-yil
4. Edu.uz
5. Arxiv.uz